

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת בא, תשע"ה
מספר 1104בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

כמה שנים ישבו ישראל במצרים - תפיסת הזמן במקרא

מרדכי סבתו

נאמר בפרשתנו: "ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים, שלשים שנה וארבע מאות שנה" (שמ' יב:מ). ופירש רש"י: "אשר ישבו במצרים" - אחר שאר הישיבות שישבו גרים בארץ לא להם. "שלשים שנה וארבע מאות שנה" - בין הכל, משנולד יצחק עד עכשיו, היו ארבע מאות שנה. משהיה לו זרע לאברהם, נתקיים "כי גר יהיה זרעך". ושלשים שנה היו משנגזרה גזירת בין הבתרים עד שנולד יצחק. ואי אפשר לומר בארץ מצרים לבדה, שהרי קהת מן הבאים עם יעקב היה. צא וחשוב כל שנותיו וכל שנות עמרם בנו ושמונים של משה, לא תמצאם כל כך. ועל כרחך הרבה שנים היו לקהת עד שלא ירד למצרים, והרבה משנות עמרם נבלעים בשנות קהת, והרבה משמונים של משה נבלעים בשנות עמרם, הרי שלא תמצא ארבע מאות לביאת מצרים [...] לפיכך אתה צריך לומר "כי גר יהיה זרעך" - משהיה לו זרע. וכשתמנה ארבע מאות שנה משנולד יצחק, תמצא מביאתן למצרים עד יציאתן מאתים ועשר שנה. וזה אחד מן הדברים ששינו לתלמי המלך.

בדבריו אלה, רש"י מבקש ליישב שתי שאלות העולות מפסוק זה. האחת, שהפסוק הזה סותר לכאורה את האמור בפסוק "ויאמר לאברהם ידע תדע פי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה" (בר' טו:יג). השנייה, שהפסוק הזה והפסוק בבראשית אינם מתיישבים לכאורה עם מספר השנים שהתורה מזכירה בפרשת וארא, שנאמר בה: קהת חי מאה ושלושים ושלוש שנים (שמ' ו:יח); עמרם מאה שלושים ושבע (שמ' ו:כ); ומשה היה בן שמונים בעמדו לפני פרעה (שמ' ז:ז). לפי האמור בבראשית, קהת היה מיורדי מצרים (בר' מו:יא), וסך שנותיהם של קהת ועמרם ומשה הוא 350, וממנו יש לנכות את שנות חיי קהת טרם ירידתו למצרים ואת השנים החופפות בין חיי קהת ועמרם ובין חיי עמרם ומשה.

בתשובתו מפרש רש"י שמניין ארבע מאות השנים מתחיל מלידתו של יצחק, שאז התחילה להתקיים גזרת "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם". ואף על פי שיצחק ישב בארץ, כל זמן שלא זכו ישראל בארץ ישראל בפועל, נקראת "ארץ לא להם". ושלושים השנים האחרות הן מזמן הגזרה עד זמן לידת יצחק.

מסורת פרשנית זו באה בשתי המכילות לשמות ובסדר עולם ובעוד הרבה מקורות,¹ והיא אומצה בעיקרה על ידי רוב הפרשנים.

בסוף דבריו רומז רש"י לדברי חז"ל הנזכרים הן במכילתא דר"י הן בתלמודים ובמדרשים, שכשכתבו שבעים הזקנים את התורה לתלמי המלך, שינו את לשון הפסוק וכתבו: "ומושב בני ישראל אשר ישבו בארץ מצרים ובשאר ארצות שלשים שנה וארבע מאות שנה".² גרסה זו משתקפת בתרגום השבעים ובתרגום השומרוני לתורה.

בחינת פירוש זה על דרך הפשט מעלה מספר קשיים. ראשית, פירוש זה מניח שעברו שלושים שנה מגזרת ברית בין הבתרים עד לידת יצחק כשהיה אברהם בן מאה שנה. לפי זה, בזמן גזרת ברית בין הבתרים היה אברהם בן שבעים שנה. ונאמר: "ואברהם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן" (בר' יב:ד). כלומר, ברית בין הבתרים קדמה לעליית אברהם לארץ ישראל חמש שנים. מסקנה זו מחייבת להניח אחת משתי אפשרויות: אברהם עלה לארץ

* ד"ר מרדכי סבתו, המחלקה לתלמוד, אוניברסיטת בר אילן.

¹ ראו: מכילתא דר' ישמעאל, שמות, מסכתא דפסחא, פרשה יד; מכילתא דרשב"י, שמות יב:מ; סדר עולם, פרק א ופרק ג. וראו הערותיו של ח' מיליקובסקי במהדורתו לסדר עולם, ח"ב, עמ' 6-8; 55-63.

² העתקתי את לשון הבבלי במגילה ט ע"א, וכן הוא בירושלמי מגילה פ"א ה"ט. במכילתא דר"י שם ובבראשית רבה, פרשה סג, נאמר: "בארץ מצרים ובארץ כנען".

פעמיים, כדעת בעל "סדר עולם"; ברית בין הבתרים נאמרה בחרן. מובן ששתי האפשרויות אינן מתיישבות עם פשט המקרא. משום כך נטו רבים מן המפרשים בפרט זה מפירושם של חז"ל.³ כך למשל כתב רמב"ן בפירושו לשמות: ודעתי בדרך הפשט כי ה' אמר לאברהם: ידוע תדע כי טרם תתי לך הארץ הזאת, גר יהיה זרעך בארץ לא להם ימים רבים, ארבע מאות שנה, ולא חשש להודיע השלשים. רוצה לומר, המספר ארבע מאות הוא מספר עגול, ולכן הושמטו ממנו שלושים השנים האחרות. בהמשך פירושו מציע הרמב"ן פירוש אחר:

ועוד אני אומר כי הפשט המחזור מן הכל הוא שנאמר כי הגזרה היתה ארבע מאות שנה מן היום ההוא, כאשר הזכרנו, והשלשים שנה האלו הם תוספת עליהם בעון הדור ההוא.

ואולם גם הרמב"ן, כשאר הפרשנים, מסכים שמניין השנים שבבראשית ובשמות מתחיל משעה שנגזרה הגזרה או מלידת יצחק, מפני שבני ישראל ישבו במצרים הרבה פחות מארבע מאות שנה, כמו שעולה מחשבון השנים של קהת ועמרם ומשה, הנזכר לעיל.

אלא שהמקרא עומד נגדנו ואומר: "וּמוֹשֵׁב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בְּמִצְרַיִם שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה". העובדה שהזקנים נאלצו להוסיף לתלמי את המילים "ובשאר ארצות" מבליטה את חסרונן של מילים אלו במקרא. מחמת קושי זה, היו פרשנים שסברו שהכתוב אכן מדבר על ישיבת ישראל במצרים בלבד, אלא שלדעתם המספר ארבע מאות ושלושים אינו מתאר את משך זמן ישיבתם במצרים אלא את סוף זמן ישיבתם. וזו לשון הרשב"ם בעניין זה:

"ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים" - עד סוף שלשים שנה וארבע מאות שנה משנאמר לאברהם בין הבתרים.

קשה לומר שקריאה זו היא הקריאה הפשוטה של לשון הכתוב.⁴ קושי נוסף על פירוש זה עולה מן הכתוב "כִּי־גַר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא־לָהֶם". כאמור, המפרשים הניחו שארץ ישראל יכולה להיקרא "ארץ לא להם" כל זמן שלא זכו בה ישראל בפועל. אלא שהכתוב אומר לאחר מכן "וְדָוָר רַב־יָעִיב יָשׁוּבוּ הֵנָּה" (בר' טו: טז), ונראה מלשון הכתוב כי "ארץ לא להם" שנזכרה לפני כן אינה ארץ ישראל. נראה לי שקאסוטו מציע את פשוטו של כתוב זה בפירושו לשמות ו,⁵ לפני שאציע את פירושו, אביא כאן את לשון הכתובים בפרק ו שעולה מהם שבני ישראל לא ישבו במצרים ארבע מאות שנה (שמ' טז-כ):

(טז) וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי לֹוִי לְתִלְדָתָם גִּרְשׁוֹן וְקָהַת וּמְרָרִי, וְשְׁנֵי חַיִּי לֹוִי שָׁבַע וְשְׁלֹשִׁים וּמֵאֵת שָׁנָה: (יז) בְּנֵי גִרְשׁוֹן, לְבָנָי וְשִׁמְעִי לְמִשְׁפַּחָתָם: (יח) וּבְנֵי קָהַת עֲמֶרְם וְיִצְחָק וְחֶכְרֹון וְעִזִּיאֵל, וְשְׁנֵי חַיִּי קָהַת שְׁלֹשׁ וְשְׁלֹשִׁים וּמֵאֵת שָׁנָה: (יט) וּבְנֵי מְרָרִי מַחְלִי וּמוֹשִׁי, אֵלֶּה מִשְׁפַּחַת הַלֹוִי לְתִלְדָתָם: (כ) וַיִּקַּח עֲמֶרְם אֶת יוֹכָבֵד וְדָתָו לֹוִי לְאִשָּׁה וַתֵּלֵד לֹוִי אֶת אֶהֱרֹן וְאֶת מֹשֶׁה, וְשְׁנֵי חַיִּי עֲמֶרְם שָׁבַע וְשְׁלֹשִׁים וּמֵאֵת שָׁנָה: לאלה יש להוסיף את הפסוק (שמ' ז: ז):

וּמֹשֶׁה בֶן שְׁמֹנִים שָׁנָה וְאַהֲרֹן בֶן שְׁלֹשׁ וְשְׁמֹנִים שָׁנָה, בְּדַבְרָם אֶל פְּרַעֲה:

בולטת העובדה שבכתובים אלו צוינו מספרי שנותיהם של אישים מסוימים בלבד. ופירש הרשב"ם את הפרט הזה. וזה לשונו:

"וּשְׁנֵי חַיִּי לֹוִי" - לפי הפשט שפירשתי בבראשית, שכל שנות הדורות הוא מונה עד [נח ואח"כ מונה] שני חייהם מנח ועד אברהם, ואחר אברהם שנות יצחק, ואחריו שנות יעקב, ואחריו שנות לוי בנו, ואחריו שנות קהת, ואחריו שנות עמרם, ואחריו שנות משה, ואחריו יהושע והשופטים והמלכים וגלות בבל שבעים, וגם שנות בית שני בדניאל.

לדעת הרשב"ם, התורה מקפידה לציין את שנות הדורות, היינו את שנותיו של האדם החשוב שבכל דור, כנראה כדי לסייע בכניית שלד כרונולוגי היסטורי, ומידה זו נוהגת לדעת רשב"ם בתנ"ך כולו. משום כך, הכתוב מביא כאן את שנותיו של אדם אחד בכול דור: לוי, קהת, עמרם, ואהרן ומשה.⁶

אלא שהערה זו מעוררת קושי. בשנות הדורות מאדם ועד נח (בר' ה) ומנח ועד אברהם (בר' יא), התורה מקפידה לציין באיזה גיל הוליד האב את בנו. פרט זה הכרחי ליצירת השלד הכרונולוגי. וכן הוא גם בלידת יצחק ויעקב. אבל בפסוקים שלפנינו, לא נאמר באיזה גיל הוליד לוי את קהת, באיזה גיל הוליד קהת את עמרם, ובאיזה גיל הוליד עמרם את אהרן או משה. בגלל חסרון פרט זה, ציון השנים שכאן מאבד לכאורה את ערכו ומשמעותו. על רקע שאלה זו, אני מבקש להביא את דברי קאסוטו, אף על פי שהוא עצמו לא נשען על דברי רשב"ם ואף לא הזכירם.⁷

³ לפירוטם ראו מיליקובסקי במהדורתו לסדר עולם, ח"ב, עמ' 6, הערה 25.

⁴ קריאה זו יכולה להתאים לפסוק שאחריו: "וַיְהִי מִקֵּץ שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וכו', אבל אינה מתאימה לכתוב שלפנינו.

⁵ מ"ד קאסוטו, פירוש ספר שמות, ירושלים תשי"ט, עמ' 56-57.

⁶ הכתוב חורג כאן ממנהגו ומציין גם את שנות אהרן גם את שנות משה, כנראה בגלל חשיבותם.

⁷ אף על פי שהזכיר בהמשך דבריו את דברי רשב"ם לפסוק שאחריו.

לדעת קאסוטו, התורה מבקשת לומר שבשנות הגלות של ישראל במצרים, שהתחילו מלוי, שהרי אף לוי מיורדי מצרים היה, כמפורש בבראשית מו, ונמשכו ארבעה דורות: לוי, קהת, עמרם ואהרן, כדברי הכתוב "וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הָנֶה", עלינו לצרף את שנותיו של כל דור ודור בלא לנכות את השנים החופפות. שנים אלו מיוצגות על ידי אדם אחד בכול דור, המשמש כנציגו של הדור כולו. בתקופה זו אין אנו מנכים את השנים החופפות, כיוון שכל דור ודור חווה את שנות השעבוד במלואן, וסבלו לא הוקל עקב סבלו של הדור האחר באותן שנים. נראה לי שמסקנה זו היא מסקנה מתבקשת לאור הערתו של הרשב"ם, אף על פי שלא פירש כן. אם נצרף את שנותיהם של לוי (137), קהת (133), עמרם (137) ואהרן (83) מתקבל סכום של 490 שנה. אלא שלוי וקהת לא נולדו במצרים, ולכן עלינו לנכות ממנו את שנותיהם עד שירדו למצרים. מהשוואת המספרים עולה שהתורה השמיטה שישים שנה מחשבון זה. אמנם חשבון זה מתאים לפרטים הכרונולוגיים האחרים הכתובים בתורה. התורה אינה מציינת בן כמה היה לוי ברדתו למצרים, אבל אנו יודעים שיוסף היה בערך בן ארבעים שנה, שהרי בן שלושים שנה היה בעמדו לפני פרעה, וירידת ישראל למצרים הייתה בשנה השנייה לשנות הרעב. נמצא שאנו רשאים להניח שלוי, שהיה גדול מיוסף בכמה שנים, היה בערך בן ארבעים וחמש.⁸ לזה יש להוסיף את שנות קהת בנו. אם נניח שקהת היה בן חמש-עשרה שנה ברדתו למצרים, יעלה החשבון יפה. נראה לי שפירוש זה מכוון לעומק פשוטו של מקרא. לפי פירוש זה, לא רק שמניין השנים שבפרשת וארא אינו סותר את מניין שנות הישיבה במצרים שבפרשת בא, הם משמשים גם כהכנה להבנה מדויקת של מספר זה. לפי דרכנו למדנו שחשבון הזמן המצוין בתורה אינו לעולם זמן אובייקטיבי. לעתים הוא הזמן כפי שחווה אותו העם.⁹

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן
בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עורך לשוני: ד"ר יחיאל קארה

⁸ לדעת בעל סדר עולם, פרק ב, היה יוסף ברדת ישראל למצרים בן שלושים ותשע שנים ולוי בן ארבעים וארבע שנים.

⁹ דוגמה נוספת לציון זמן במקרא שאיננו ציון זמן אובייקטיבי אלא ציון זמן כפי שהעם חווה אותו, ראו בבלי ראש השנה יח ע"ב, תוספות ד"ה 'זה'.